

Др Мирослав Пешић,*
Ванредни професор Филозофског факултета,
Универзитет у Нишу

ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД
10.5937/zrpfm0-25426

UDK: 94(497.11)"18"
329.13(497.11)"18"

Рад примљен: 27.02.2020.
Рад прихваћен: 12.03.2020.

НАПРЕДНА СТРАНКА У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ ОД 1887. ДО 1896. ГОДИНЕ**

Апстракт: У раду је дата историја Напредне странке у Краљевини Србији од 1887. до 1896. године. После оставке владе Милутина Гарашанина јуна 1887. године, образована је прва коалициона либерално-радикална влада на челу са Јованом Ристићем. Након пада Напредне странке са власти, дошло је до прогона и убијања њених присталица, што је партија на власти, Народна радикална странка, у свом страначком гласилу „Одјеку“ представила као „величанствени народни одисај“. Напредњаци су током маја 1889. године одржали партијски скуп на коме су донели програм и статут странке који се суштински није разликовао од оног из 1881. године. Док је трајао скуп, избили су немири у Београду, у којима је повређен велики број напредњака, док је једно лице погинуло. Месец дана након ових немира, Напредна странка је привремено обуставила свој рад, да би почетком јула 1890. године одлучила да га поново покрене. Нешто више од годину дана након укидања Устава из 1888. године, Напредна странка је још једном, мада на кратко, образовала владу на челу са Стојаном Новаковићем (7. јул 1895 – 29. децембар 1896) да би након оставке владе била распуштена.

Кључне речи: Напредна странка, Устав из 1888. године, Милутин Гарашанин, Стојан Новаковић, Видело.

* miroslav.pesic@filfak.ni.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије под називом *Модернизација западног Балкана* (Ев. бр. 177006)

1. Увод

Оснивање и организацију српских политичких странака омогућио је Устав из 1869. године. Редовно одржавање Народне скупштине допринело је лакшем повезивању политичких истомишљеника, који су се за време скупштинских избора што чвршће везивали за своје политичке лидере. „Намеснички устав“ је, поред редовног одржавања скупштинских седница, увео и редовне изборе на сваке три године, као и одређена политичка права, која су, иако се до краја нису поштовала, допринела лакшем оснивању политичких партија (Стојановић, 2003: 250). Одмах након доношења Устава из 1869. године нису се појавиле организоване политичке странке, упркос томе што је он гарантовао право гласа, слободу мисли и изражавања, слободу штампе. Зашто је требало да прође нешто више од једне деценије па да дође до формалног оснивања партија? Одсуство страначке дисциплине и непостојање изграђених политичких програма негативно је утицало на појаву организованих политичких странака. После скупштинских избора из 1874. године у Народној скупштини су се појавиле следеће политичке групације: светоандрејски либерали, конзервативци Јована Мариновића, зачеци младоконзервативаца и народњака, будућих радикала. Интелектуалци окупљени око листа „Видело“¹ у сарадњи са народњацима у Парламенту убрзали су организовање политичких странака (Пешић, 2017: 376). Младоконзервативци су водили порекло од уставобранитељских конзервативаца. Стојан Новаковић је у писму Александру Сандићу крајем 1879. године говорио о покретању *Видела* које би било „орган нове борбе за поправку унутрашњег нашега стања, не мање орган самосталне партије“, чији би се задатак састојао у „борби против псеудолиберализма, а за искрену радњу око утврђивања савремених истинитих, либералних и државних установа“ (Perović, 2006, стр. 244–245). Почетком 1881. године појавиле су се савремене организоване политичке странке у Србији: Народна радикална, Напредна и Либерална. Слободоумни закони о слободи штампе и слободи збора и удруживања из 1881. године, које је донела напредњачка влада Милана Пироћанца (1880–1883), знатно су помогли политичким странкама да створе и учврсте

---

1 Лист „Видело“ су покренули: Милан С. Пироћанац, члан Касационог суда, Милутин Гарашанин, економ из Гроцке, Стојан Новаковић, проф. Велике школе, Ђока Павловић, члан Касационог суда, Димитрије Радовић, члан Касационог суда, Чеда Мијатовић (предходно у влади Јована Мариновића и Јована Ристића министар, Љуба Каљевић, претходно министар-председник, Димитрије Марковић, члан Касационог суда, Марко Стојановић, јавни првозаступник, Ђорђе Пантелић, члан Касационог суда, Милан Ђ. Милићевић, секретар Министарства просвете и црквених послова, Милан Кујунџић, проф. Велике школе, Мита Ракић, секретар Министарства финансија, Моја Гавриловић, државни саветник (Perović: 2006, 245).

страначку организацију. Партије су донеле своје статуте којима је било предвиђено стварање такве организације коју би чинили месни, срески, окружни и главни одбор као највиши орган странке. Огорчена борба између напредњака и радикала, у којој се на страни Напредне странке ставио и краљ Милан Обреновић, била је својствена за политички живот у Србији осамдесетих година 19. века. Након Тимочке буне, која је угушена 1883. године, наступило је раздобље двогодишње апсолутистичке владавине краља Милана и поред постојања Устава из 1869. године. Иако је друга влада Напредне странке (1884–1887), на челу са Милутином Гарашанином, радила на подизању ауторитета државне власти, краљ Милан је после изгубљеног рата против Бугарске 1885. године био присиљен да одустане од јачања личног режима и да изврши одређене промене у унутрашњој и спољашњој политици земље. Уместо споразума са напредњацима који је иницирао краљ Милан, радикали су потписали споразум са либералима 1887. године. Краљ је уважио оставку напредњачке владе Милутина Гарашанина и препустио власт коалиционој радикалско-либералној влади (Пешић, 2017: 376–377).

2. Напредна странка у опозицији

Пад Гарашанинове владе 13. јуна 1887. године означио је привремени силазак Напредне странке са политичке сцене Краљевине Србије. Нову либерално-радикалску владу под председништвом Јована Ристића народ је дочекао са огромним одушевљењем. Локални страначки прваци су неколико недеља долазили у престоницу да честитају својим министрима долазак на власт. Славље које је организовано широм земље убрзо се претворило у линчовање истакнутих напредњачких првака на локалу (Јанковић, 1997: 290). Радикалски *Одјек* је ову манифестацију славља назвао „величанствени народни одисај“. На основу извештаја напредњачког гласила *Видело*, широм земље је страдало око 140 напредњака, порушено 50 кућа и спаљено око 70 напредњачких имања (Јовановић, 1934а: 391–393). Немири нису заобишли ни кућу председника Напредне странке Милутина Гарашанина. Милан Ђ. Милићевић, члан Главног одбора и један од оснивача Напредне странке, наводи да је „једна руља светине ударила на кућу Милутина Гарашанина и полупала му прозоре, а кад је он отворио прозор и осуо пуцати из револвера, све се разбегло и утишало/.../ Било је нереди још у неким местима у Србији“ (АСАНУ, бр. 9327, Дневник Милана Ђ. Милићевића, књ. XIII, 2082). Тако је, на пример, председник општине витошевачке, срез алексиначки, задављен, док је његово имање спаљено. Кмет у Дубровици у Пожаревачком округу избоден ножем. Пензионисаног учитеља Обрена Росића из Тропоња у Ћупријском округу разуларена маса је

претукла на смрт, а затим га натакла на ражањ и бацила на друм. У Раброву у Пожаревачком округу је осим куће свештеника Животе разрушено још 10 кућа, два човека су рањена док је један убијен (Пироћанац, 2004, стр. 376–379). После тзв. народног одисаја изгледало је да Напредна странка неће за дужи временски период успети да стане на здраве ноге. За време коалиционе либерално-радикалне владе одређени политички чиниоци су сасвим случајно или намерно из идеолошких разлога пружили руку представницима Напредне странке. У одбор за ревизију Устава из 1869. године, председник владе Јован Ристић позвао је и напредњаке. Програм ревизије Устава предвидео је састављање „Одбора од представника свију политичких праваца“, који је требало да изради нацрт устава и да га затим поднесе на одобрење краљу. Од напредњака у одбор су ушли: Милан Ђ. Милићевић, Љубомир Каљевић, Димитрије Радовић и Ђорђе Павловић (Живановић, 1924а: 330–331). Међутим, уместо уставне реформе, дошло је до распуштања напредњачке скупштине и расписивања нових избора за 29. септембар 1887. године. Заstraшеним напредњацима није падало на памет да на њима учествују (Ковачевић, 2003: 328–329). Народна скупштина проистекла из септембарских избора састала се у редовном заседању у Београду 27. новембра 1887. године. Извесну моралну подршку изолованим напредњацима дао је и краљ Милан Обреновић који је највише допринео њиховом паду. Скупштинску адресу коју су саставили представници заједничког радикално-либералног клуба, без иједног напредњака, краљ Милан није прихватио. Том приликом је изјавио члановима одбора за адресу да је скупштинска адреса у супротности са Престоном беседом. Председник владе Јован Ристић самопштио је скупштинском одбору за адресу да ситуација налаже да „Адреса мора бити прост отпоздрав“, тј. обична парафраза беседе (Радикал, бр. 18, 27. новембар/9. децембар 1887). Након тога посланици су поднели другу адресу, која је била обична парафраза беседе, на шта је краљ изјавио: „Напоследку, господо посланици, ја не могу дозволити да се повуку на одговор људи, који су вршили моје наредбе и као моји пријатељи“. Тиме је ставио до знања владајућим либералима и радикалима да је он господар ситуације у земљи и да се лако не одриче својих бивших напредњачких министара (Живановић, 1924а: 344; Јанковић, 1997: 298). У радикалску владу Саве Грујића 31. децембра 1887. године, краљ је убацио за министра спољних послова напредњака Драгутину Франосовића. Образујући радикалски кабинет, краљ је напоменуо да радикали немају погодну личност за вођење дипломатије, па је због тога поставио свог пријатеља за министра спољних послова. Тако је Франосовић постао министар, јер краљ „војену струку и дипломатију задржава за себе, па за министре узима људе који ће оно радити шта он нареди“ (Крстић, 2007: 332). У чиновничку владу Николе Христића 26.

априла 1888. године ушло је неколико најоданијих напредњака, као што су: Чедомиљ Мијатовић, Владан Ђорђевић и Мита Ракић. Иако је Хиристићева влада важила за непартијску, она је пре свега била напредњачка ако се има у виду страначка припадност њених чланова (Љушић, 2005: 157–158).

На изборима који су одржани за време владе Саве Грујића 5. марта 1888. године напредњаци нису учествовали (Живановић, 1924а: 358; Јовановић, 1990: 331). Од 156 посланичких места, радикали су освојили 133, либерали 15, док је за седам новоизабраних посланика сопштено да су „непознате страначке припадности“ (Раденић, 1988: 878). Октобра 1888. године, краљ Милан је издао прокламацију у којој је истакао своју решеност да приступи промени Устава. У великом Уставотворном одбору, који је имао задатак да заједно са монархом изради нови Устав, нашли су се и представници Напредне странке. На тај начин је владар хтео да покаже да не прави разлику између постојећих политичких партија у Србији, те су напредњаци добили место потпредседника одбора и исти број секретара као и либерали и радикали. Место потпредседника Уставотворног одбора заузео је председник Напредне странке Милутин Гарашанин. За Милана Пироћанца, најбољег стручњака за уставна питања у оквиру Напредне странке, није било места, јер краљ није хтео да га узме за члана Одбора због тога што је у разводу његовог брака стао на краљичину страну (Јанковић, 1997: 299). Радикал Михаило Кр. Ђорђевић наводи да му је краљ Милан рекао да му је Милан Пироћанац крвни непријатељ „и да с њим води борбу на смрт и на живот“ (Пироћанац, 2004: 441).

Нацрт устава израдио је ужи Уставотворни одбор од 5. новембра до 6. децембра 1888. године (Стојичић, 1980: 236). Велика дебата је вођена о томе да ли Законодавно тело треба да има једна или два дома. Вођа напредњака Милутин Гарашанин се изјаснио за једнодомно народно представништво. Овакав његов став је био у супротности са уставним нацртом Напредне стране из 1883. године којим је било предвиђено дводомно Народно представништво састављено од Народне скупштине и Сената (Јовановића, 1934а: 462; Јанковић, 1997: 299; Терзић, 2010: 263–264). Бранећи увођење једнодомног Народног представништва, Гарашанин је изјавио:

„да у нашем друштву нема основице за добро организовани горњи дом. Ако би владалац именовao чланове горњег дома, тај би дом био играчка у рукама сваке партије која је на влади. Ако ли би се чланови горњег дома бирали, изборно тело могло би се саставити једино по цензусу, и такав систем не јемчи за добре последице“ (Ђорђевић, 1890: 275).

У Великој народној скупштини која је имала задатак да донесе нови Устав било је 457 радикала, 94 либерала, 40 посланика „без партијске боје“ и само

4 напредњака (Рајић, 2003: 88). Након доношења новог Устава 3. јануара 1889. године и абдикације краља Милана Обреновића, вођа напредњака Милутин Гарашанин и једна група напредњака из Београда су донели одлуку да се Главни скуп странке одржи 26. маја 1889. године. Одлуку је на основу добијених извештаја повереника са терена донео Главни одбор странке 3. маја 1889. године. Чланови странке који су имали намеру да учествују на Главни скуп морали су пре тода да добију улазницу, коју је издавао секретар Главног одбора странке Радоје Радојловић (Видело, бр. 54, 7/19. мај 1889). Повереници странке слали су извештаје Главном одбору у којима је тачно назначен број делегата које је слао сваки округ на Главни скуп странке у Београду. Тако је, на пример из Алексиначког округа на партијски скуп дошло седам изасланика, из Београдског 30, Ваљевског 50, Јагодинског 35, Крагујевачког 147, Нишког 13, Пожаревачког 107, Подринског 24, Рудничког 15, Смедеревског 120, Ћупријског 56, Ужичког 42, Чачанског 100, Шабачког 30, Крушевачког 22 (АС, МГ-1236). На седници Главног одбора Напредне странке од 22. маја 1889. године донета је одлука да Главни скуп донесе нови програм и статут, као и да изабере нове чланове Главног одбора. На скупу су могли говорити само чланови Напредне странке (Видело, бр. 56, 12/24. мај 1889. године).

На Главном скупу Напредне странке који је одржан 26. маја 1889. године у Београду учествовало је преко 2.000 напредњака који су добили улазницу од Главног одбора.² У намери да својим политичким противницима представи резултате рада Напредне странке док је била на власти, Гарашанин је приликом отварања Главног скупа изјавио:

„Она је била пример реда и рада, али је од свакога другог тражила да се покорава реду, а да каријеру своју тражи у раду. Она је била непоколебљив ослонац престолу и ревностан извршилац земаљских обавеза према Европи. Али сва ова велика дела државна плаћала је Напредна странка тешким и скупим жртвама“ (Видело, бр. 57, 14/26. мај 1889. године).

Главни партијски скуп је донео нови Програм и Статут странке, који се у суштини није разликовао од програма из 1881. године. Уводни део програма је садржао заслуге странке за просперитет државе и

---

² У свом *Дневнику* Никола Крстић је забележио да су чланови странке из унутрашњости долазили у великом броју у престоницу на Главни скуп странке. „Скуп је држан у башти краљеве пиваре. До те баште зграда је Министарства финансија усред парка. Тај се парк напуни светом, веле ђаци, шегрчад и беспосличари, мангупаши. При свршетку беседе Гарашанинови, из парка почну летети на скуп каменице. Тим почну немири. Прича се да је неки дечко прескочио плот, па ушао у башту где је скуп. Неко га зато ухвати за уши. То раздражи оне у парку, те се каменице осуше већом жестином. Бој се отпоче“ (Крстић, 2007: 82).

„грађански напредак српски“. Напредњаци су као своје заслуге истицали доношење либералног закона о штампи, о праву зборовца и удруживања, о обавезној настави, о устројству војске којим је дата правна основа за формирање професионалне војне организације. Када је у питању спољна политика, представници Напредне странке су се залагали за поштовање независности Краљевине Србије, као и да се српском народу омогући остваривање праведних аспирација на Балканском полуострву. Суштина статута су била правила странке из 1881. године, с том разликом што је Статут из 1889. године био много детаљнији у односу на правила странке. Статут је предвидео постојање месних, среских и окружних одбора које су бирали одговарајући зборови. Поред Годишњег партијског збора постојао је и Велики партијски збор, који је сазивала већина свих одбора у земљи. На позив одбора састајали су се месни, срески и окружни зборови. За утврђивање листе кандидата за одређени округ пред изборе за Народну и Окружну скупштину сазивали су се окружни зборови, док је Главни партијски одбор у договору са надлежним окружним одбором кандидовао носиоца листе и посланичке кандидате. Упис нових чланова су вршили страначки одбори, почев од месног па до главног (Јанковић, 1997: 303–304; Крестић, Љушић, 1991: 183–185; 204–208). Док је још трајао збор избили су нереди у престоници када је маса насрнула на учеснике Главног збора Српске напредне странке. У тренутку када је председник збора Милутин Гарашанин завршавао свој говор „почели су се јављати први знаци срама, који је престоницу покрао, а српску државу осрамотио. Ти су се знаци јављали у звиждању, у по неком узвику „цркли!“ (Видело, бр. 59, 21. мај/2. јун 1889). При крају збора полетеле су каменице на окупљене напредњаке. Нешто касније уследио је нови напад на стотинак напредњака који су ручали у Великој пивари. Нису боље прошли ни они који су „спас потражили у унутрашњости кафана“. На лице места дошао је управитељ града у пратњи министра унутрашњих дела Косте Таушановића. Под пратњом полиције, напредњаци су изашли из Велике пиваре, и том приликом је опалио револвер и оборио једног од нападача. Неко из масе је на то узвикнуо: „Уби га Гарашанин!“ Да би спасао живу главу, Гарашанин је морао да се склони у зграду министарства унутрашњих дела. Немири су настављени и следећег дана и тек захваљујући интервенцији војске дошло је до смиревања ситуације (Роровић, 2007: 40–41). Радикали су одговорност за изгреде у престоници сваљивали на управника вароши Глишу Ђорђевића. Коста Таушановић је тврдио да је одмах по доласку на власт предлагао Намесништву да смени управника вароши Глишу Ђорђевића, али да Намесништво није одобрило његов предлог. Поводом одговорности за настале нереди у престоници, Таушановић наводи:

„Управитељ вароши Београда носи $\frac{3}{4}$ одговорности за догађаје тих дана. Нарочито 15. мај је сав његов, јер није извршио ни наредбе, које сам му непосредно издао, а још мање да је по својој иницијативи ишта предузео што би спречило сукоб тога дана“ (Петровић, 1912: 106–107).

На седници владе 28. маја 1889. године, Таушановић је предложио да се управник Ђорђевић смени, али његов предлог није наишао на одобрење Намесништва. За новог управника вароши, Таушановић је предложио неколико особа: Тасу, Миленковића, Стојана Протића, Ђоку Радовановића, Пају Михајловића, Вељу Тодоровића, Светозара Арсеновића, Мијајла Јовановића и Симу Павловића. Намесник Ристић „није хтео ни једнога примити. Нити је дозволио, да се Глиша са управничке дужности смени“ (Миленковић, 2000: 283). После месец дана од мајских нереда у Београду, Напредна странка је у свом листу *‘Виделу’* објавила: да привремено обуставља свој политички рад, да обуставља издавање страначког листа и да „неће улазити у кандидовање, ни у изборе за општинско часништво.“ Од јуна 1889. године напредњаци се у јавности нису појављивали као политичка странка. Прекид рада странке трајао је годину дана, тј. до 13. јула 1890. године, када је Главни одбор одлучио да Напредна странка настави са својим радом (Видело, бр.66, 11/23. јун 1889. године; Живановић, 1924б: 37–38). Главни одбор Напредне странке је на састанку 1. септембра 1889. године издао саопштење члановима Напредне странке у којем је истакнуто да, упркос томе што је Напредна странка обуставила свој рад, њени политички противници и даље износе неистине како напредњаци намеравају да на скупштинским изборима септембра 1889. године изађу у коалицији „са једном или другом туђом странком“. Даље се у саопштењу истиче да „онде где се мејдан решава песницом, а не разумом, онде и на бојиште Напредна странка не може да изводи своје борце“. Оног тренутка кад се политичке прилике у земљи нормализују, Напредна странка ће поново обновити свој рад у складу са статутом и програмом који је усвојио Главни скуп странке (АСАНУ, бр. 14556/52).

На септембарским изборима 1890. године изашли су и представници Напредне странке. Васа Казимировић наводи да су радикали освојили преко 100 посланичких мандата, док су либерали освојили 17, а напредњаци 2 посланичка места (Казимировић, 1990, стр. 509). У свом листу *Мале новине* Пера Тодоровић наводи да су опозицију у Народној скупштини поред либерала чинили и Пера Максимовић, бивши радикал који је искључен из Радикалне странке 25. августа 1890, и председник Напредне странке Милутин Гарашанин (*Мале новине*, бр. 300, 2/14. новембар 1890. године). Након образовања мањинске либералне владе Јована Авакумовића августа 1892. године, било је одређених покушаја од странке либералних првака

да са напредњацима постигну изборни споразум против радикала, али ти покушаји нису уродили плодом. Када је у питању априлски државни удар краља Александра Обреновића из 1893. године, треба напоменути да код напредњака није изазвао онакво одушевљење као код радикала. То је разумљиво када се има у виду да су се после државног удара радикали вратили на власт, а прваци Напредне странке нису могли ни замислити да их оборе са власти уз помоћ властитих снага (Јанковић, 1997: 305–306). Из тих разлога потиче идеја Милана Пироћанца о стварању нове политичке странке састављене од либерала и напредњака. Пироћанац наводи да је у разговору са Јованом Авакумовићем 15. јуна 1893. године постигнут споразум о оснивању нове политичке партије, која би имала задатак да промени постојећи Устав у „конзервативном духу“ (двodomно Народно представништво, увођење имовинског цензуса за бираче), уравнотежење државног буџета и „стављање чиновника изван партијске агитације“. Међутим, Гарашанин и Стојан Новаковић су били против спајања Либералне и Напредне странке, јер не желе да „улазе ни у какву комбинацију“. Новаковић је говорио краљу да добро размисли пре него што одлучи да промени „данашње стање ствари“, и да би било боље да радикале задржи на власт, док се у потпуности не истроше (Пироћанац, 2004: 491–493).

Након повратка бившег краљ Милана Обреновића у земљу 21. јануара 1894. године и оставке радикалске владе Саве Грујића, дошло је до састанка политичких првака Напредне и Либералне странке. Састанку су присуствовали напредњачки прваци Милутин Гарашанин и Стојан Новаковић, док су са стране либерала били присутни Јован Авакумовић и Стојан Рибарац. После Грујићеве оставке, бивши краљ је намеравао да образује напредњачко-либералну владу, али су напредњаци одбили да са либералима уђу у коалицију. Гарашанин и Новаковић су у разговору са екс краљем Миланом истакли да би било неопходно сазвати Главни одбор Напредне странке, који би се поводом овог питања изјаснио. На то се бивши владар осмехнуо и додао да нема смисла да председник странке пита људе из „чаршије“ какву политику треба да води. Међутим, прваци Напредне странке га нису послушали, већ су сазвали Главни одбор странке, који је једногласно донео одлуку да у „политичке експерименте, које својим доласком почео да изводи краљ Милан, Напредна странка као таква и њени вођи никако не улазе“ (Новаковић, 2007: 254–255).

Пошто није могао да састави напредњачко-либералну владу, бивши краљ Милан, који је имао велики утицај на политички живот у земљи, дао је мандат за састав нове владе истакнутом дипломати Ђорђу Симићу (24. јануар – 2. април 1894). Владу су углавном чинили државни чиновници и професори који нису били страначки опредељени. „Отуда назив неутрално

министарство“. У владу је ушао бивши напредњак Чедомиљ Мијатовић као министар финансија (Љушић, 2005: 175). Председник Напредне странке Милутин Гарашанин је за владу Ђорђа Симића изјавио да ће имати будућност, али не зато што је много добра, „ него што не могу наћи ништа боље“. За краља Милана је напоменуо да би било најбоље да напусти земљу, „јер он нема државне идеје коју би следовао и служио, него се тако свакој невољи помаже досеткама краткога века“ (АСАНУ, бр. 9327, Дневник Милана Ђ. Милићевића, књ. XV, 2595–2596). За представнике Напредне странке укидање устава из 1888. године и враћање на снагу Устава из 1869. године имало је позитивне последице. Милутин Гарашанин је враћен у државну службу и именован за посланика у Паризу иместо Драгутина Франосовића, док је Стојан Новаковић именован за саветника. Њихово именовање извршено је за време владе Светомира Николајевића. Поводом именовања двојице истакнутих напредњака на високе државне функције, Никола Крстић је у свом Дневнику навео следеће:

„Наименовање ове двојице за чиновнике у садашњим приликама од јаче је важности. Ја сматрам то за доказ да Партија напредњачка као партија престаје живети. Изгубивши у Гарашанину главу, а у Новаковићу најкомпетентнијег му заменика, Напредна партија неће имати важности, ни животне снаге. Примањем активне државне службе, Гарашанин и Новаковић фактички одобрише укидање Устава од 1888. И одобрише и све ванредне мере које су последица томе укидању. Напредна партија на тај начин асимилувала се с владом, мада у влади нема ниједног свог правог представника“ (Крстић, 2007: 204; Јанковић, 1997: 306–307).

3. Напредна странка на власти (1895–1896)

Владу Светомира Николајевића заменило је полицијско-бирокуратско министарство Николе Христића. Христићева влада која је формирана 27. октобра 1894. године била је састављена претежно од умерених напредњака, којима се придружио један умерени радикал Мика Ђорђевић, двојица либерала Сима Лозанић и Љубомир Клерих, док је Министарство иностраних дела преузео Милан Богићевић, краљев рођак који је био у добрим односима са напредњацима. Краљ Александар Обреновић је након обарања радикалске владе Саве Грујића јануара 1894. године био окружен мање познатим политичким личностима (Рајић, 2011: 127–128). На изборима који су одржани 19. априла 1895. године победу су однели напредњаци. Изабран је само један радикал, двадесетак либерала и исто толико нестраначких личности, док су сва остала места припала напредњацима. *Видело* је веома подробно извештавало о изборима на којима

су напредњаци убедљиво победили. Навешћемо резултате са појединих бирачких места. У Алексиначком срезу изабрани су напредњаци Мита Трифунац, трговац из Алексинца и Стојан Стефановић, земљорадник. У Власотинцу су такође изабрани напредњаци: Коста Стојановић, трговац из Власотинца, Аранђел Маринковић, трговац из Грделице и Јанко Митровић. Крагујевачки срез је за народне посланике изабрао Марка Радивојевића из Ресника и Младена Радовановића из Лужнице. Напредњаци су изабрани и у Лесковачком срезу: Ђорђе Алексић, апотекар, Петко Јовановић из Брестовца, Тома Стојковић из Ораовице, Никола Јовановић из Печењевца. У Нишком срезу изабрани су напредњаци: Ђорђе Радовановић из Сићева, Вучко Донић из Барбеша, Коста Митић из Доњег Матејевца и Таса Антић из Габровца. Варош Ниш је изабрала либерала Гаврила Томића. Зајечарски срез је изабрао двојицу напредњака Милутина Ранковића из Рготине, Анту Јоковића из Слатине и једног либерала Андрију Генчића из Великог Извора (Видело, бр. 42, 8/20. април 1895). Изабрани напредњаци из унутрашњости по страним извештајима нису имали додирних тачака са лидерима из престонице. Једни су потицали из угледних породица које су се бориле за национално ослобођење, по политичком опредељењу конзервативци који су нагињали ауторитативној власти. Други су се представљали за „европејце и либерале“. Краљ Александар је намеравао да прву групацију напредњака „задржи као потпору неутралној влади“. Зато је на све начине онемогућавао њихово повезивање са вођама из престонице, али то није ишло лако. Било је очигледно да ће главно језгро режима који је „почивао на неутралним владама“ чинити напредњаци. Христићева влада је добила подршку напредњачке већине у Скупштини, која је отворена у нишу 25. априла 1895. године. Скупштински клуб Напредне странке је донео одлуку да неће ометати рад владе, али да ће радити у складу са програмом странке из 1881. године. По свему судећи, напредњаци су чекали згодну прилику да од Христића преузму власт. То је било јасно и краљу, који је сматрао да је „неутрални режим изигран“ и да се Христићева влада неће дуго одржати (Рајић, 2010: 138–139). Када је на дневни ред дошло питање решавања државног дуга, Христићева влада је наишла на жесток отпор посланика. Парламент је требало да подржи конверзију државних дугова, коју је министар финансија Вукашин Петровић договорио са Лендер банком из Беча, Отоманском банком из Париза и Трговачким друштвом из Берлина. Међутим, влада је повукла овај уговор због оштре критике у Народној скупштини у којој је учествовало доста напредњака (Пешић, 2017: 300). Одбор за финансије Народне скупштине је на седници одржаној 26. априла одбацио предлог финансијског аранжмана. У свом сопштењу је навео да би предложени аранжман довео „у питање сав економски развитак наш а с њиме и државна егзистенција наша“. Чланови одбора су апеловали на

Народну скупштину да не усвоји овај предлог, јер је „штетан и убитачан под државну егзистенцију нашу“ (Видело, бр. 50, 26. април/8. мај 1895. године).

Напредњачка влада Стојана Новаковића је образована 7. јула 1895. године. Влада је у унутрашњој политици требало да уреди финансијско стање земље и да реши уставно питање. У спољној политици програм владе се могао представити кроз активнију националну политику уз ослонац на Русију. Краљ Александар је прихватио програм напредњачке владе који му је поднео Стојан Новаковић. Нова влада није могла више да одлаже питање конверзије неколико старих дугова Србије у нови јединствени дуг. Нови министар финансија Стеван Д. Поповић, који је заменио Вукашина Петровића, повео је дискусију о конверзији државни дугова (Карлбадски аранжман), који је уочи свог пада закључила влада Николе Христића. Дајући мандат за састав владе Стојану Новаковићу, краљ Александар је рачунао на подршку напредњачке већине у Скупштини за освајање аранжмана о конверзији државних дугова. Упркос оштрој полемици у штампи и у Народној скупштини, Карлбадски аранжман је добио скупштинску потврду 20. јула 1895. године (Јовановић, 1934б: 101–103).³ *Самостална монополска управа* предвиђена Карлбадским аранжманом, у којој су били и представници поверилачких банака, негативно је утицала на финансијску самосталност Србије. Прву тачку програма – решавање питања државног дуга, Новаковићева влада је испунила. Друга тачка програма Новаковићеве владе односила се на решавање уставног питања, тј. на доношење новог Устава којим би се увело дводомно Народно представништво састављено од Сената и Народне скупштине. Новаковићев предлог о доношењу новог Устава усвојен је од стране владе и поднет Народној скупштини 9. фебруара 1896. године. Краљ Александар је пристао да влада састави нацрт Устава, који би влада и краљ заједно претресли, а потом га упутили Уставотворном одбору, који би саставио коначан текст предлога Устава. Нацрт Устава Новаковић је завршио 27. априла 1896. године. О нацрту се касније разговарало на заједничким седницама владе и краља Александра.⁴ Међутим, убрзо су седнице прекинуте, а решавање уставног питања је одложено на неодређено време. Док је Новаковић неуморно радио на промени Намесничког устава и брижљиво се припремао за будуће дискусије, дотле је краљ Александар радио на томе да се доношење новог Устава што више одложи, припремајући на тај начин пад Новаковиће владе.

---

3 Више о Карлбадском аранжману види: (Гњатовић, 1991: 70–73; Милић, 1995: 103–112; Протић, 1908; Недељковић, 1909: 178–190.

4 Нацрт Устава за Краљевину Србију је израђен од 26. априла до 12. маја 1896. године. Више о уставном нацрту виду: Кулаузов, 2008: 309–327; Новаковић, 2007: 343–378; Стефановски, 1995: 85–102.

У таквој ситуацији Новаковићу није остало ништа друго него да поднесе оставку 29. децембра 1896. године (Јанковић, 1997: 294–295). Вођство странке је у знак протеста одлучило да се странка распусти и да страначко гласило Видело престане да излази. Видело је издало саопштење у којем се наводи да су прваци странке на састанку одржаном 30. децембра 1896. године донели одлуку: „Да се Напредна странка распусти“, јер „нема више погодаба потребних да свој задатак у политичком животу Србије озбиљно и правилно врши“ (РОНБС, 510/II, Записи Саве Грујића, 20. децембар 1896/1. јануар 1897. године). Челници Напредне странке су као главни разлог за распуштање странке наводили да краљ Александар није ценио оданост странке према династији, него је у тренутку када су напредњаци у Скупштини имали већину довео на власт радикале. Напредњаци су истицали да ће краљ веома брзо затражити њихову подршку када буде изигран од радикала „али напредњака више бити неће“. По свему судећи било је и других разлога за распуштање Напредне странке. Вероватно су се прваци странке плашили да се не понови „народни одисај“, јер су знали да ће радикали као најбројнији сигурно доћи на власт и да је најбоље да у таквој ситуацији странка не постоји. Осим тога, претпоставља се да је иницијативу за распуштање странке покренуо њен председник Милутин Гарашанин. Разочаран унутрашњеполитичким животом земље, уморан од честих политичких трзавица, није могао да води политичку борбу против радикала и да тиме поново стави „на коцку главу своју и својих пријатеља“, одлучио је да се часно повуче „и да његово повлачење не би изгледало бежање из странке, он је настојао да се странка растури“ (Јовановић, 1934б: 170–172; Пешић, 2017: 311).

4. Закључак

Српска напредна странка се после пада владе Милутина Гарашанина јуна 1887. године нашла у опозицији. Свргнути с власти, напредњаци су убрзо остали усамљени, тј. изгубили су своје гласаче и остали без посланика у Народној скупштини, што је упућивало на то да за један дужи период неће успети да стану на здраве ноге. Међутим, Напредна странка је након непуне две године успела да организује Главни скуп на који је дошло преко 2000 напредњака. Било је потпуно очигледно да је вођство странке хтело да покаже да се Напредна странка није угасила, већ да се само привремено повукла како би се усредредила на прикупљање гласача. Због немира који су избили у Београду за време трајања скупа, вођство странке је јуна 1889. године објавило да Напредна странка привремено обуставља свој рад. Повлачење у стање пасивности није дало никакве резултате, па су страначки прваци одлучили да поново покрену странкин рад у нади

да ће се једног дана ситуација променити у њихову корист. Политичка борба напредњака против владајућих радикала једва да се осећала. На септембарским изборима 1890. године, Напредна странка је освојила један мандат, који је припао председнику странке Милутину Гарашанину. Његова борба против радикалске владе у Народној скупштини готово да се није осећала. Много веће резултате код читалаца имали су његови текстови штампани у *Виделу*. За време мањинске либералне владе Јована Авакумовића 1892–1893. године било је одређених покушаја да дође до предизборне коалиције између либерала и напредњака против радикала, али су ти покушаји остали мртво слово на папиру. После првоаприлског државног удара 1893. године, када су радикали поново дошли на власт, првацима Напредне странке било је потпуно јасно да самостално не могу водити борбу против радикала. Појавила се мисао о формирању нове политичке групације која би била састављена од либерала и напредњака, али се убрзо од тога одустало. Краљ Александар је после укидања Устава из 1888. године и враћања на снагу „Намесничког устава“ из 1869. године, покушао да уз помоћ ретких нестраначких личности избегне непопустљивост страначких првака и надмоћност радикала. Након периода неутралних влада Ђорђа Симића (јануар – април 1894), Светомира Николајевића (април – октобар 1894), Николе Христића (октобар 1894 – јул 1895) образована је напредњачка влада Стојана Новаковића (јул 1895 – децембар 1896). Напредњачка влада је покренула промену Устава али није наишла на разумевање краља Александра, јер либерали и радикали нису пристали на то да се уставна реформа спроводи под управом најслабије странке у земљи. У таквој ситуацији, Новаковић је поднео оставку 29. децембра 1896. године, а сутрадан је вођство Напредне странке донело одлуку да се странка распусти.

Литература/References

Необјављени извори:

Архив Србије (АС), Лични фонд Милутина Гарашанина (АС, МГ)

Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), бр. 9327, Дневник Милана Ђ. Милићевића

АСАНУ, бр. 14556/52 - Заоставштина Драгослава Страњаковића – Лични састанак чланова Главног одбора Напредне странке у Београду 19. августа 1889.

Рукописно одељење Народне библиотеке Србије (РОНБС), Записи Саве Грујића

Објављени извори:

Ђорђевић, В. (1890). *Горњи дом Србије. Рад великог уставотворног одбора*, Отаџбина, књ. 26, стр. 271–290.

Крстић, Н. (2007). *Дневник. Јавни живот, књ. 4, 14. јануар 1888 – 20. август 1896*, приредио Милош Јагодић. Београд: Завод за уџбенике.

Миленковић, Т. (2000). *Дневник, књ. 1*, приредио Живојин Алексић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Новаковић, С. (2007). *Двадесет година уставне политике у Србији 1883–1903, Стојан Новаковић. Радови мемоарског карактера*, приредио Михајло Војводић. Београд: Завод за уџбенике.

Петровић, Б. (1912). *Јован Ристић. Биографске и мемоарске белешке*. Београд: Геца Кон.

Пироћанац, М. (2004). *Белешке*, приредила Сузана Рајић. Београд: Завод за уџбенике.

Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године, приредили Василије Крстић, Радош Љушић. Београд 1991.

Штампа: Видело, Мале новине, Радикал

Литература:

Гњатовић, Д (1991). *Стари државни дугови. Прилог економској и политичкој историји Србије и Југославије 1862–1941*. Београд: Југословенски преглед.

Живановић, Ж. (1924а). *Политичка историја Србије у другој половини 19. века, књ. 2*. Београд: Геца Кон.

Живановић, Ж. (1924б). *Политичка историја Србије у другој половини 19. века, књ. 3*. Београд: Геца Кон.

Јанковић, Д. (1997). *Рађање парламентарне демократије. Политичке странке у Србији XIX века*. Београд: Правни факултет.

Јовановић, С. (1934а). *Влада Милана Обреновића, књ. 3*. Београд. Геца Кон.

Јовановић, С. (1934б). *Влада Александра Обреновића, књ. 2*. Београд: Геца Кон.

Јовановић, С. (1990). *Влада Милана Обреновића, књ. 2*. Београд: Бигз.

Казимировић, В. (1990). *Никола Пашић и његово доба (1845–1926), књ. 1*. Београд: Нова Европа.

Ковачевић, Д. (2003). *Србија и Русија 1878–1889*. Београд: Историјски институт.

Кулаузов, М. (2008). *Уставни нацрт Стојана Новаковића од 1896. године*, Зборник радова Правног факултета, LXI/3, стр. 309–327.

Љушић, Р. (2005). *Владе Србије 1805–2005*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Милић, Д. (1995). *Стојан Новаковић и финансијски проблеми Србије, Стојан Новаковић. Личност и дело*, Зборник радова са научног скупа Српске академије наука и уметности поводом 150-годишњице рођења (1842–1992). (103–112). Београд: Српска академија наука и уметности.

Недељковић, М. (1909). *Историја српских државних дугова од 1867–1895*. Београд: Штампарија „Штампе“ Стеве М. Ивковића и Комп.

Пешић, М. (2017). *Политичке странке и увођење парламентаризма у Србији од 1881–1903*. Ниш: Филозофски факултет.

Perović, L. (2006). *Između anarhije i autokratije. Srpsko društvo na prelazima vekova (XIX-XXI), Ogledi, br.8*. Београд: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Popović, M. (2007). „*Narodni odisaj“ i dolazak Narodne radikalne stranke na vlast, Hereticus, V/1, str. 37–47.*

Протић, Д. (1908). *Карлбадски аранжман и страна контрола у Србији*. Београд:

Раденић, А. (1988). *Радикална странка и Тимочка буна, књ. 2*. Зајечар: Историјски архив.

Рајић, С. (2003). *Влада Николе Христића 1888–1889*. Београд: Народна књига.

Рајић, С. (2010). *Неутралне владе у Краљевини Србији (189–1900)*, Српске студије, књ.1, стр. 127–155.

Рајић, С. (2011). *Александар Обреновић. Владар на прелазу векова сукобљени светови*. Београд: Српска књижевна задруга.

Стефанофски, М. (1995). *Нацрт Устава Стојана Новаковића из 1896, Стојан Новаковић, Личност и дело*, Зборник радова са научног скупа Српске академије наука и уметности поводом 150-годишњице рођења (1842–1992). (85–102). Београд: Српска академија наука и уметности.

Стојановић, Д. (2003). *Србија и демократија 1903–1914. Историјска студија о „златном добу српске демократије“*. Београд: Удружење за друштвену историју.

Стојичић, С. (1980). *Уставни развитак Србије 1868–1888*. Лесковац: Народни музеј.

Терзић, С. (2010). *Општи балкански амбијент Устава из 1888. године. Расправе о дводомном систему и карактерностима у политичком животу, Два века српске уставности*, Зборник радова са научног скупа одржаног 11–12. марта 2010. (259–269). Београд: Правни факултет.

Prof. Miroslav Pešić, PhD.,
Associate Professor,
Faculty of Philosophy, University of Niš

THE PROGRESSIVE PARTY IN THE KINGDOM OF SERBIA FROM 1887 TO 1896

Summary

The paper explores the history of the Serbian Progressive Party in the Kingdom of Serbia from 1887 to 1896. After the fall of the government of Milutin Garašanin in June 1887, the Serbian Progressive Party ended among the opposition parties. After the fall of the Progressive Party from power, the first coalition liberal-radical government was formed, headed by Jovan Ristić. The Progressive Party members and supporters were persecuted by the ruling People's Radical Party. The Progressive Party lost the voters and deputies in the National Assembly, which suggested that it would not be able to recover for an extended period. However, less than two years later, in May 1889, the Progressive Party managed to organize a General Assembly, attended by over 2,000 members, who adopted the party program and statute which did not differ substantially from the one from 1881. It was quite obvious that the party leadership wanted to show that the Progressive Party did not disappear from the political scene, but that it temporarily withdrew to reconsolidate and focus on gathering voters. Yet, due to the unrest that erupted in Belgrade during the party assembly, the Party leadership announced in June 1889 that the Progressive Party would temporarily suspend its activities. As the withdrawal from the political scene did not produce any results, the Party leaders decided to resume the Party's activities, hoping that the situation would eventually change in their favor.

In the September 1890 elections, the Progressive Party won one parliamentary mandate, which went to the Party's leader, Milutin Garašanin. In the National Assembly, his political struggle against the ruling Radical Party government was hardly observable, but his articles published in the Progressive Party newspaper 'Videlo' (Daylight) had a much greater impact on the readers. During the minority liberal government of Jovan Avakumović, in 1892-1893, there were attempts to reach an agreement on a pre-election coalition between the Liberals and the Progressives against the Radicals, but these attempts failed. After the coup of 1st April 1893, when the Radicals regained power, it was quite clear to the Progressive Party leaders that they could not fight the Radicals on their own. The idea of forming a new political grouping of liberals and progressives was soon abandoned. After the 1888 Constitution had been repealed and the 1869 Constitution had been reinstated, King Alexander tried (with the assistance of rare non-partisan people) to avoid the intransigence of the Progressive Party leaders and the supremacy of the Radicals.

After the period of several neutral governments headed by Đorđe Simić (January - April 1894), Svetomir Nikolajević (April - October 1894), and Nikola Hristić (October 1894 - July 1895), the Progressive Party government headed by Stojan Novaković (July 1895 - December 1896) was formed. This government initiated a change in the Constitution but the idea was not upheld by King Alexander, as the Liberals and the Radicals did not agree to instituting the constitutional reform under the administration of the weakest party in the country. In such circumstances, Novaković resigned on 29 December 1896. The next day, the Progressive Party was dissolved by the decision of the Party leadership.

Keywords: *Progressive Party, 1888 Constitution, Milutin Garašanin, Stojan Novaković, Party newspaper 'Videlo', Kingdom of Serbia.*